

Sprog i Norden

Titel: Språkpolitisk statusrapport frå Noreg
Forfatter: Sylfest Lomheim
Kilde: Sprog i Norden, 2010, s. 44-50
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Dansk Sprognævn

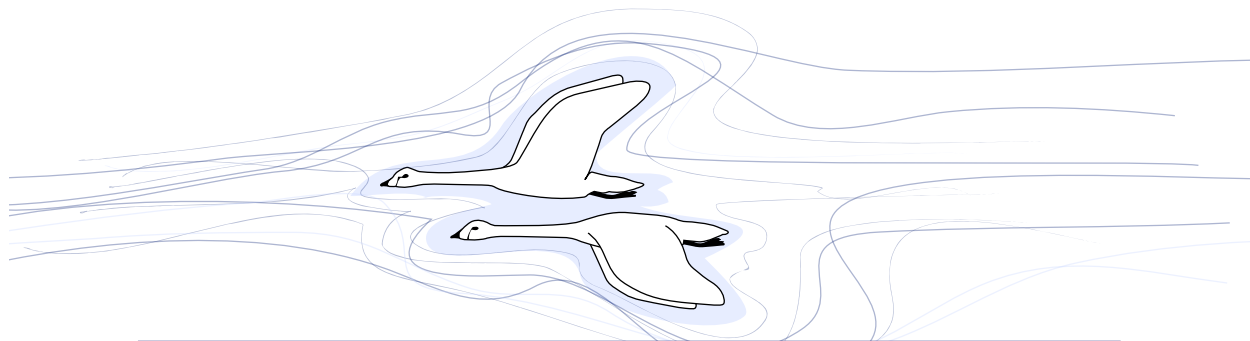
Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Språkpolitisk statusrapport frå Noreg

Sylfest Lomheim

Det gamle norske (norrøne) skriftspråket gjekk gradvis or bruk etter svartedauden. Etter unionen med Danmark og reformasjonen på 1500-talet tok dansk heilt over som administrasjonsspråk. Under unionen med Sverige (1814-1905) var dansk det offisielle skriftspråket i Noreg, men rundt 1850 tok diskusjonen for alvor til om å atterreisa eit norsk skriftspråk. Løysinga vart – som kjent – ikkje éin skriftstandard, men to (bokmål og nynorsk). 1900-talet kom til å bli prega av språkpolitiske fraksjonskampar og rettskrivingsreformer. Først rundt år 2000 stilna det av. I dag er ein innstilt på at hopehavet mellom dei to variantane får gå seg til framover, og at dei verkeleg viktige spørsmåla no dreiar seg om å sikra norsk som funksjonelt skriftspråk. Med andre ord – Noreg har på totusentalet vorte eit litt meir språkpolitisk 'normalt' land.

Språksituasjonen – eit riss

Det er funne eit bondebrev frå 1584 som med litt velvilje kan seiast å vera skrive på norrøntliknande norsk, og det er funne ei runeinnskrift i Bergen, rissa inn like før 1500. Men dette må me sjå på som nærast anakronismar, kulturelle krampetrekingar. Det gamle norrøne skriftsspråket var daudt, ingen kunne det lenger, og det var dansk (og delvis svensk) som vart brukt i dokument og brev. Den såkalla 'dansketida' tok for alvor til med innføringa av reformasjonen like før 1540.

Det danske skriftspråket låg langt frå dei norske talemåla. Dansken var i praksis halvveges uforståeleg. Dei norske dialektane levde ganske uforstyrra vidare. Difor kom tida mellom 1500 og 1800 til å bli ein relativt stabil periode for norsk språk. Dialektane utfalda seg fritt, utan sterke påtrykk utanfrå.

Situasjonen i Noreg like etter at unionen med Danmark var slutt i 1814, var såleis at nesten alle snakka ei eller anna form for dialekt. Rett nok var det eit lite mindretal som hadde utvikla ein slags danskbasert 'dannet dagligtale', men den

varianten spela ei marginal rolle. Paradoksalt nok kan ein seia at takka vere dansketida hadde Noreg bevart eit langt større og meir levande dialektmangfald enn nabolanda Danmark og Sverige.

Men var 'dansketida' slutt i 1814? Nei, ho heldt fram til etter 1900. Som hundreår kan 1800-talet i Noreg oppsummerast slik: landet var i politisk union med Sverige samstundes som det var ein kulturprovins under Danmark. Det har aldri vore skrive så mykje og så korrekt dansk i Noreg som i tida mellom 1814 og 1905. (For skam skuld kunne ein vanskeleg kalla språket dansk og vera i union med Sverige, så den vanlege omtalen på 1800-talet var 'det almindelige Bogsprog'!) Bibelen kom først på riksmål i 1904. Noreg var det siste landet i Europa som ikkje fekk Skrifta på morsmålet før etter 1900. Den 31. desember 1924 vart den norske avdelinga av forlaget Gyldendal i København kjøpt heim, og dette var òg den siste dagen at hovudstaden hadde namnet Kristiania. Med litt rett kan ein difor hevda at 'dansketida' varte til 1925.

Då norsk skulle atterreisast som eige skriftspråk i siste delen av 1800-talet, vart det – som alle veit – ikkje éi løysing, men to. Nemningane vart *riksmål* og *landsmål*. Omgrepa skal tolkast nær synonymt, sidan poenget nettopp er 'mål' for 'riket' og 'mål' for 'landet'. Dette er det all grunn til å forklara og presisera, for det er ikkje heilt få som trur at begrepet 'landsmål' tyder språket for dei som bur 'på landet'.

No hadde ikkje landsmål og riksmål meir enn kome opp i ståande stilling før debatten om å føra dei i hop melde seg. Arne Garborg og Moltke Moe var mellom dei førande rundt 1900 som talte om at 'eitt samnorsk språk' måtte vera målet. Noko seinare ivra både Fridtjof Nansen og Didrik Arup Seip for det same. Samnorsktanken låg nok inne som føring i det som vart den store rettskrivinga i 1917. Då skjedde det historisk skilsetjande at ein del former vart introduserte i riksmål og landsmål som var identiske (til dømes *boka*.) Men som valfrie former! For ved sida av dei 'samnorske' formene hadde ein stadig dei tradisjonelle formene (*boken* i riksmål, *boki* i landsmål).

Dermed hadde det som skulle bli den typiske norske normeringspolitikken på 1900-talet kome til uttrykk i ei stortingsbehandling – *prinsippet om tilnærming* (mogelege fellesformer) og *prinsippet om valfridom* (demokratisk motivert).

Nittentjuetalet kom til å bli mykje prega av stridstema etter den opprivande debatten i Stortinget i samband med 1917-rettskrivinga. Eitt av resultatane var at Stortinget fann dei ville skifta namn på dei to skriftvariantane, så i 1929 vedtok dei *bokmål* og *nynorsk* som dei to nye offisielle namna. Nynorsk tok relativt raskt over for 'landsmål' i daglegtalet, medan 'riksmål' stadig i 2009 blir halde i

hevnd som nemning av eit lite fleirtal, særleg av dei bokmålskskrivande som helst vil bruka tradisjonelle skriftformer.

Overskrifta for målstriden i Noreg mellom 1900 og 2000 kan summerast opp med den kjende russiske romantittelen *Krig og fred*. 'Krigen' om riksmål og samnorsk og nynorsk prega språkdebatten like fram til etter krigen – ja, hadde faktisk si mest brennande tid på 1950-talet. Då brende tilhengarar av riksmålet skulebøker som inneheldt folkelege bokmålsformer, på fortaua i Oslo.

Men etter 1970 har klimaet vorte annleis. Stortinget har bestemt at tvungen tilnærming mellom bokmål og nynorsk ikkje skal skje, og ved overgangen til det nye tusentalet rår det (relativ) språkfred i landet. Ein kan kort seia det slik at etter år 2000 er det nye problemstillingar som står fremst i språkpolitikken: slike som opptek stort sett alle europeiske land. Med andre ord – i 2010 er Noreg eit mykje meir 'normalt' språkpolitisk land enn det har vore på eit par hundre år. Nordmenn flest diskuterer i dag dei same språkpolitiske spørsmåla som ein diskuterer i dei nordiske nabolanda og i Europa elles.

Språkkampen i Noreg hadde midt på 1800-talet eit uttalt nasjonalt siktemål, og dette siktemålet dominerte debatten fram til 1917-rettskrivinga. Når det gjaldt korleis landet skulle atterreisa eit norsk skriftspråk, var det to fløyer frå 1850-åra og framover – 'Aasen-løysinga' (landsmålet) og 'Knudsen-løysinga' (riksmålet).

Frå 1917 og fram til 1938-rettskrivinga (og dermed i praksis fram til midten av 1900-talet) fekk rettskrivingsdebatten heilt klart ei anna vinkling, nemleg det demokratiske og sosiale grunnlaget. 'Folkeformer' – i motsetnad til 'tradisjonelle former' (riksmålet) – var honnørordet for fleirtalet på Stortinget i heile denne perioden. (Venstre først og deretter Arbeidarpartiet hadde regjeringsmakta i denne tida.) Mange som kjenner debattane i Noregs Mållag vil kjenna att dei to termene 'den nasjonale lina' og 'den sosiale lina'. Desse to uttrykka formidlar essensen i den språkpolitiske utviklinga på nynorsksida frå 1860 til 1960.

Oppslutnaden om nynorsken voks kraftig i mellomkrigstida, så kraftig at ein i tida før 1940 ikkje kunne vera sikker på korleis 'språkstriden' kom til å enda. På om lag tretti år hadde nynorsken gått frå nokre få prosent til over 30% i oppslutnad. Snunaden kom på femtitalet og utover. På syttitalet hadde sentralisering og urbanisering redusert nynorskprosenten i skulane til 17%. Etter den tida har så forholdet mellom nynorsk og bokmål endra seg ganske lite, utruleg nok. Rett nok har det vore ein liten nedgang i prosent, slik at han i 2009 ligg på 13 til 14%. Men tek ein omsyn til at folketalet i landet i løpet av den siste generasjonen har auka med ein million, ser ein straks at det er nesten like mange nynorskbrukarar i 2010 som i 1970. 'Nynorskland' i Noreg no er i hovudsak fjor-

dane i Vest-Noreg, pluss ein del av fjelldalane mellom aust og vest. Nynorsken kan seiast å liggja i 'stabilt sideleie' – pressa, men likevel relativ trygg.

På totusentalet er det er ei utbreidd oppfatning at 'pasienten', det norske språket i sine to skrivne variantar, treng ro.

Utfordringar i normeringssituasjonen

Rettskrivinga i Noreg har sidan 1917 vore basert på to berande prinsipp: prinsippet om valfridom og (som ein logisk konsekvens av det) prinsippet om demokrati. Med det meiner ein at valfridomen – som er systematisk gjennomført både i nynorsken og bokmålet – skal tena eit demokratisk føremål. Når det er ulike skriftformer å velja blant (*fremtiden* eller *framtida* i bokmål, til dømes, og *framtida* eller *framtidi* i nynorsk), så kan kvar og ein velja seg ein skriftnormal som ligg ganske nær det talemålet han har. (Dessutan var det òg uttala politikk frå 1917 og femti år frametter at rettskrivingsendringar burde føra dei to skriftvariantane av norsk nærare saman, såkalla 'samnorskpolitikk'.)

I eit internasjonalt perspektiv må ein seia at Noreg fortonar seg som eit språkpolitisk laboratorium. Mange internasjonale lingvistar, til dømes engelskmanen Peter Trudgill, hevdar at viljen til å minska einsrettinga i norma og å ha liten avstand mellom tale og skrift, nærast er mønstergyldig.

På den andre sida må det vera tillate å spørja om ikkje valfridomen i former og dermed manglande fastleik i den skrivne standarden rett og slett fører til at skriftspråket (skriftspråka) ikkje utviklar den styrken som alle funksjonelle skriftspråk er så avhenginge av. Kanskje er det slik i språkverda at ein ikkje kan få både i pose og sekk – at ein ikkje kan få både demokrati og styrke? Anten ein vil eller ei, blir ein dregen i den eine eller andre retninga. Det er vanskeleg å etablere ein politisk kurs som ligg midt imellom. Og då synest det temmeleg klart at Noreg opp gjennom heile 1900-talet har lagt meir vekt på det demokratiske prinsippet (at store grupper av brukarar skal kunna finna 'sine' former og bøyningar i skriftspråket) enn på prinsippet om maksimal styrke.

Den demokratiske kostnaden er tydeleg for alle som vil sjå: Det er stendig små debattar om detaljar i rettskrivinga, og det er inga kollektiv semje hos den språklege eliten om korleis rettskrivinga bør vera. Normsituasjonen er med andre ord svært ustabil – kanskje den minst stabile i heile Europa. Kontrasten til Island, eit land som historisk-sosialt står Noreg svært nær, er slåande. Der har omsynet til språkleg einskap (og dermed styrke) vore rettesnor heile tida, og det er knapt nokon som stiller spørsmål ved dette grunnleggjande trekket i islandsk språknormering.

Rettskrivingshistoria i Noreg gjev rikeleg tilfang for den internasjonale språkforskaren som vil studera føremoner og ulemper med ulike liberalistiske innfallsvinklar på normeringsregime og offentleg språkpolitikk.

Korleis verkar politikken, og korleis går utviklinga?

Som sagt ovanfor kan Noreg tilby eit uvanleg materiale til dei som vil finna ut noko om kva rekkevidd og påverknad språkpolitikken kan ha i eit samfunn. Ein openberr konklusjon på det som har gått føre seg i Noreg, er at reint allment og prinsipielt er det fullt mogeleg å endra språkbruk og språkhaldningar i eit samfunn gjennom sentralstyrt politikk. Men det tek for det første ganske lang tid, og for det andre er det vanskeleg å realisera ambisiøse mål.

Teljemåten – det å telja tal – kan tena som illustrasjon. I 1951 vedtok Stortinget å endra på teljemåten i Noreg. Fram til då talde alle nordmenn slik: toogfemti, femogseksti, niognitti. Stortinget var overtydd om at det engelske og svenske mønsteret (tiarane før einarane) var meir eintydig og funksjonelt i den nye tekniske tidsalderen som var i emning. Den statlege allmennkringkastaren NRK vart pålagd å nytta 'den nye teljemåten' i alle samanhengar. Femti år etter, på totusentalet, kan me slå fast at teljemåten i stort har slege gjennom. Folk flest, særleg dei yngre, bruker no ikkje uventa den nye teljemåten, om enn ikkje heilt konsekvent. Men – det har altså teke eit halvt hundre år å koma dit. Og enno høyrer ein folk nytta den gamle teljemåten innimellom. Ein betinga siger, med andre ord.

Tal er ein detalj i rettskriving og normering. Når det gjeld det verkeleg ambisiøse normeringsprosjektet frå mellomkrigstida på 1900-talet, det å føra dei to skriftvariantane saman i ein felles normal ('samnorsk'), er det berre å konstatera at den politikken feila. Fullstendig. 'Samnorsk' har dei siste femti åra i dei fleste norsk språkøyre fått ein sterkt nedsetjande klang, noko kalleordet 'skamnorsk' seier alt om. Difor vedtok òg Stortinget i 2002 å sletta formuleringa om å "støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene nærmere sammen". Mange sa: "På overtid!" Det skulle ikkje lenger vera noko politisk mål. Femti år før var det eit uttalt mål for Stortinget.

Politikken verkar altså å vera avklara. Formelt sett. Men korleis er røyndommen? Korleis utviklar dei to norske skriftvariantane seg? Til det er å seia at bokmålet påverkar nynorsken morfologisk. Former som 'drepte', 'mandag', 'holdt', 'tilfeller' høyrer ofte i standardnynorsken i radio og fjernsyn, endå det er heva over tvil at dei korrekte formene er 'drap', 'måndag', 'heldt', 'tilfelle'. På den andre sida er det heller ikkje tvil om at nynorsken har påverka bokmålet enormt reint leksikalsk det siste halve hundre året. I ei såpass språkleg tradisjonell avis

som Aftenposten ser ein i 2010 ord som 'ymse', 'løyve', 'stoda', 'vedtak', 'merk-nad', 'trygd', 'gravferd', 'rettferd' – alt saman tradisjonelle nynorskord. Nynor-sken har kort sagt overrisla bokmålet med ord. (Men det ser berre dei som har ordhistoria inne.)

Konsekvensen av den utviklinga som har pågått fram gjennom 1900-talet, er at dei to skriftvariantane – i den språklege praksis – er *mykje meir like* i 2010 enn i 1960. For å ikkje snakka om viss me samanliknar variantane i dag med 1910. Då ser ein at avstanden mellom dei to målformene i dag er ufatteleg mykje mindre enn for hundre år sidan. I røynda har variantane nærma seg kvarandre så mykje dei siste hundre åra at viss den prosessen held fram i same takt, vil dei to skriftvariantane kunna gli i hop før 2100. Sjølv sagt er det ingen garanti for at tilnærminga held fram i same omfang og tempo dei neste hundre åra som ho har gjort til no. Men poenget er å visa at norsk ironisk nok er på rask veg mot ein meir 'samnorsk' situasjon, trass i at den offisielle politikken har parkert sam-norskpolitikken på sidelinja.

Når det gjeld rettskrivingsendringar og reformer, har stemninga og politik-ken i Noreg klart endra seg på totusentalet. I dag er det eit uttrykt mål å koma inn i eit meir stabilt rettskrivingsleie, med få eller ingen systemendringar i over-skodeleg framtid. Rettskrivinga skal få liggja i ro, berre justerast med nødvendig vedlikehald og normering av nye ord og uttrykk. Også på det feltet er altså situ-asjonen i Noreg i ferd med å normalisera seg i forhold til nabolanda og andre europeiske land.

Summary

The Old Norwegian (Old Norse) written language gradually lost ground after the Black Death. Following the unification with Denmark and the Reformation of the 16th century, Danish became the official language of Norway. Under the union with Sweden (1815 – 1905) Danish was the official language in Norway, but around 1850 discussions about resurrecting a Norwegian written language began in earnest. As is well known, the solution was two standards of writing (Bokmål and Nynorsk). The 20th century was characterized by conflicts between factions advocating different language policies and by orthographical reforms. Not until the turn of the millennium did the conflicts subside. Today reconciliation is in the cards, and the important issue is really how to maintain Norwegian as a functional written language. In other words, with the year 2000 Norway has become a somewhat more "normal" country with respect to language policy.